

Руснак К. С.,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

У статті розглянуто мовну концептуалізацію економічної кризи за допомогою когнітивної метафори. Виділено основні метафоричні моделі, описано специфіку їх вербалізації. Установлено прагматичний та аксіологічний потенціал відповідних метафоричних структур.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна метафора, когнітивна модель, сфера-мішень, сфера-донор, експресивність, оцінність.

В статье рассмотрена языковая концептуализация экономического кризиса с помощью когнитивной метафоры. Выделены основные метафорические модели, описана специфика их вербализации. Установлен прагматический и аксиологический потенциал соответствующих метафорических структур.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивная метафора, когнитивная модель, сфера-мишень, сфера-донор, экспрессивность, оценочность.

The article is devoted to the conceptualization of the economic crisis by cognitive metaphor. The basic metaphorical models are found out, the specificity of their verbalization is described. Axiological and pragmatic potential of relevant metaphorical structures is determined.

Keywords: cognitive linguistics, cognitive metaphor, cognitive model, target domain, source domain, expressivity, evaluation.

Когнітивний підхід до вивчення мови, який став провідним у сучасній лінгвістиці, викликав зміну поглядів на ряд мовних явищ. Зокрема, переосмисленню підлягають і такі, здавалося б, детально досліджені вербальні феномени, як метафора.

Актуальність теми зумовлена посиленням інтересом науковців до когнітивного потенціалу метафори. Нагальними видаються проблеми концептуалізації різноманітних фрагментів дійсності за допомогою метафор. Малодослідженою в цьому аспекті є концептосфера матеріального боку життя соціуму, зокрема вербалізація феномену економічної кризи.

Метою дослідження є визначення основних розрядів та моделей метафор, які концептуалізують явище економічної кризи в мовній картині світу вітчизняної преси, аналіз лексичного наповнення таких утворень, виявлення їх аксіологічного та прагматичного навантаження.

Матеріалом для роботи стали українські загальнодержавні періодичні видання “Газета по-українськи” (інтернет-версія gazeta.ua), “Дзеркало тижня”, “День”, “Україна молода”, “Українська правда”, “Український тиждень” за 2008-2011 роки.

Когнітивна революція в поглядах на сутність метафори пов’язана перш за все з появою програмової праці Дж. Лакоффа та М. Джонсона “Метафори, якими ми живемо” [3]. Дослідники розглядають метафору не як засіб надання образності мовленню, а як механізм пізнавальної діяльності людини. Процеси категоризації та концептуалізації дійсності в нашій свідомості ґрунтуються на здатності людського мислення до пізнання всього нового шляхом структурування старого досвіду [4]. Відповідно, у когнітивістиці розглядають *сферу-мішень* і *сферу-донор*. Услід за Н.Д. Арутюновою [1] когнітивну метафору розглядаємо як один із різновидів метафори взагалі. Базовими ознаками такої метафори є здатність до розгорпання і висока продуктивність. У дослідженні ми використовуємо класифікацію когнітивних метафор, запропоновану А.П. Чудіновим [5]. Залежно від семантики сфери-донору, дослідник виділяє такі види метафор: антропоморфна, натуроморфна, соціоморфна, артефактна.

Економічна криза 2008 і 2011 років помітно вплинула на життя українського соціуму, про що свідчить велика кількість мовних одиниць для номінації цього явища. Одним з основних інструментів концептуалізації аналізованого феномену є когнітивна метафора.

Антропоморфні метафори широко репрезентовані в структурі концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА. Ці моделі ґрунтуються на схильності людського мислення до структурування абстрактних понять у вигляді сутностей, істот. Така ментальна операція полегшує сприйняття складних явищ і допомагає зрозуміти їхню природу. Метафори цього типу нерідко можуть бути представлені атрибутивами. Так, криза буває *нещадною*, *жорсткою*, *всесильною*: “*Безжалісна фінансова криза розвіяла будь-які надії України на євроінтеграцію*” [Український тиждень. – 2008. – № 25]. Антропоморфні метафори реалізуються також у дієсловах-предикатах, тому криза може “*стукати в кожні двері*”, “*оселятися у хатах українців*”, “*трусити кишені*”, наприклад: “*Не пошкодувала криза і багатіїв, змусивши їх затагти паски*” [Український тиждень. – 2008. – № 74]. У таких утвореннях криза постає як людина, живий організм, якому властиві відповідні процеси та дії.

Морбальна метафора представлена лексичними одиницями, які є номенами хвороб, фізичних або психічних відхилень. Такі утворення характеризуються великим аксіологічним потенціалом. Оскільки все, що пов’язане з хворобами, традиційно закріплюється у свідомості людини зі знаком “мінус”, метафора “криза – хвороба” має найчастіше негативну оцінність. Наприклад: “*Економічна криза стала чумою останніх років*” [День. – 2011. – № 45], “*Вірус кризи підкосив і без того слабку економіку України*” [День. – 2011. – № 45], “*Українська економіка не має імунітету проти економічної кризи*” [Дзеркало тижня. – 2011. – № 64].

Досить продуктивною є модель “криза – хворобливий стан”: “*Через кризу весь світ добряче лихоманить*” [День. – 2011. – № 45], “*З огляду на зовнішньополітичні поразки режиму, взяти в борг, аби ще трошки про-*

довжити **агонію**, швидше за все, також не вийде” [Українська правда. – 2011. – № 53]. Лексеми *лихоманить*, *агонія*, що метафорично вказують на нездоровий стан економіки, набувають додаткового семантичного відтінку нестабільності. Такі одиниці надають висловлюванню образності й експресивності.

Нерідко морбіальна метафора актуалізується шляхом використання лексики на позначення засобів і процесу лікування, наприклад: “*Наша ж країна ось уже третій рік поглинає колосальні позикові кошти (близько 15 млрд. дол. щорічних ін’єкцій)*” [Дзеркало тижня. – 2011. – № 64], “*Шоковою терапією за європейським зразком, тобто розв’язанням проблеми насамперед за рахунок надбагатих співвітчизників, схоже, також ніхто не має наміру займатися*” [gazeta.ua. – 2011. – № 123], “*До слова, є один дієвий “народний” засіб, щоб передбачити економічні катаклізми*” [gazeta.ua. – 2011. – № 146], “*Альтернатива європейському рецепту від кризи в нас поки що тільки одна – нарощувати борг*” [День. – 2011. – № 37]. Такі когнітивні моделі найчастіше вживаються у контекстах, у яких ідеться про можливі шляхи виходу із кризи.

Концептуальні метафори, які мають донорську понятійну сферу “хвороба”, тяжіють до розгортання: “*Трохи парадоксально, але світову економіку почали лікувати засобами, які, власне кажучи, викликали економічну й фінансову кризу – збільшенням кредитування і нарощуванням грошової пропозиції. По суті, це те ж саме що лікувати хронічного алкоголіка або наркомана введенням у його раціон ще більшої кількості алкоголю або наркотиків*” [День. – 2011. – № 37]. Метафора *лікувати економіку* поширюється шляхом актуалізації іншої метафоричної моделі – “кризова економіка – хворобливо залежна людина”. Остання має більший експресивний потенціал через безпосереднє зіставлення економічних процесів і лікування хронічних хворих.

Натуроморфна метафора – це один із способів метафоричного проектування дійсності, де сферою-донором є концептосфера природи. Найбільш плідним доменом-джерелом виявилася сукупність уявлень людини про неживу природу, зокрема водну стихію. Однією з продуктивних є метафора “економічна криза – хвиля”: “*3 початку першої хвилі економічної кризи в країні минуло три роки*” [Дзеркало тижня. – 2011. – № 64]. У контексті ця модель може виявлятися імпліцитно, наприклад: “*Експерти заявляють, що друга фінансова криза насправді нас уже накрила*” [Дзеркало тижня. – 2011. – № 45], “*Нова криза хлинула на Європу*” [День. – 2011. – № 107]. Як видно з наведених прикладів, лексема *хвиля* може не вживатися, натомість маємо метафоричні дієслова відповідної поняттєвої сфери (*накрила*, *хлинула*). Аналізована модель може розгортатися також за рахунок синонімів: “*Паперове цунамі накриває Україну. Експерти прогнозують другу хвилю інфляції*” [Українська правда. – 2010. – № 146]. Перифраз *паперове цунамі* вжито на позначення інфляції. Цей варіант метафори є більш експресивним і має додатковий відтінок у значенні, вказуючи на масштабність кризи.

Показовою є метафора “криза – неконтрольована стихія”. Наприклад: “*І все це було б ще не так трагічно, але на біду корабля нашої економіки знову наближається шторм*” [Українська правда. – 2011. – № 78]. У наведеному контексті поєднано натуроморфну (*криза – шторм*) і артефактну (*економіка – корабель*) метафори, які образно передають невідворотність кризи.

Модель “криза – стихія” може експлікуватися шляхом сполучення лексеми *криза* з метафоричними одиницями, що виконують предикативну функцію: “*Фінансова криза вже достатньо потріпала Україну, але й перспективи на 2012 рік виглядають не дуже райдужними*” [Дзеркало тижня. – 2011. – № 45], “*Якщо криза дійсно розіграється*” [Українська правда. – 2011. – № 93].

Для соціоморфної метафори сферою-донором є різноманітні явища суспільного життя. За нашими спростереженнями, серед цього розряду метафор найпродуктивнішою в концептуалізації економічної кризи є мілітарна. Її об’єктивує лексика, пов’язана з війною, боротьбою, протистоянням узагалі. Мілітарна метафора є одним із найдавніших способів репрезентації чогось ворожого людині. В основі цих ментальних утворень лежить опозиція “свій – ворог”. Криза в таких моделях постає як ворожа сторона або агресор: “*Розпочалася справжня війна із кризою*” [gazeta.ua. – 2011. – № 33], “*Настав вирішальний момент у боротьбі з кризою*” [Українська правда. – 2011. – № 123], “*Криза атакує*” [День. – 2011. – № 123].

Метафорична модель з донорською сферою “війна” нерідко ґрунтується на використанні військових термінів, наприклад: “*Неконкуренстоспроможна економіка країни знаходиться в затяжному піке*” [Україна молода. – 2011. – № 146], “*Економіка Європи капітулювала перед кризою*” [Україна молода. – 2011. – № 146]. Відповідні утворення актуалізують концептуальні вектори агресивності, тривожності тощо.

Мілітарна метафора реалізується й за допомогою мовних маркерів дискурсу воєнної ідеології: “*Криза розпочала свою переможну ходу автозаправками й супермаркетами практично всіх країн світу*” [Українська правда. – 2009. – № 93], “*Криза нещадно підкосила курс гривні. Мінфін обіцяє нанести удар у відповідь*” [День. – 2010. – № 118].

Отже, у концептуалізації економічної кризи провідну роль відіграють такі семантичні розряди метафор, як антропоморфна, натуроморфна та соціоморфна. Морбіальна метафора, що відображає негативне ставлення до хвороб і фізичних страждань, розкриває шкідливий вплив економічної кризи на життя соціуму. Стихійність, неконтрольованість та масштабність кризи зафіксовані в натуроморфних моделях. Мілітарна метафора актуалізує сприйняття кризи як ворога, а заходи, спрямовані на боротьбу з нею, як воєнні дії. У структурі концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА можна виділити такі усталені метафори, як “криза – хвороба”, “криза – хвиля”, “криза – ворог”. Сфери-донори метафоричної експансії дозволяють розкрити негативне ставлення до економічної кризи та її наслідків.

Концептуальна метафора є одним із найпродуктивніших інструментів структурування дійсності у свідомості людини. Перспективним видається дослідження метафоричних моделей інших концептосфер, пов’язаних із матеріальною сферою життя суспільства.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Будаев Э. В. Становление когнитивной теории метафоры / Э. В. Будаев // Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2007. – С. 16-32.
3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387-415.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры / Чудинов А. П. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.